

*Lucasevangelie:
feit of fictie?*
Het project 'mens'

Een bijbels-theologische kosmologie

**Hemel
en
aarde**

Fotograaf

Marco van Middelkoop

In 1993 volgde Marco van Middelkoop (1963) zijn vader Ger op als eigenaar en fotograaf van Aerophoto-Schiphol. In de jaren daarna heeft hij zich ontwikkeld tot een toonaangevend luchtfotograaf. Binnenkort verschijnt zijn boek *Amsterdam hetzelfde maar anders*, met luchtfoto's van hem én van zijn vader. Naast elke actuele foto staat een foto van veertig jaar geleden, van hetzelfde stuk stad, genomen vanuit hetzelfde gezichtspunt. Eberhard van der Laan schrijft in het voorwoord: 'Ongemerkt zijn we na veertig jaar met zijn allen niet alleen terechtgekomen in een heel andere stad, maar vooral ook in een veel betere. Dat wordt bevestigd door dit unieke boek, dat dankzij de geweldige kwaliteit van de haarscherpe foto's op elke pagina boeit. Ik wil het iedereen die zich met Amsterdam verbonden voelt aanbevelen.'

Inmiddels is Marco van Middelkoop ook actief op de grond, als documentairefotograaf. Hij is daarvoor regelmatig op het Centraal Station van Amsterdam te vinden, volgt de Occupy-beweging en struikt rond op dancefestivals. Zo verenigt zich in zijn beeldmateriaal de blik vanuit de hemel met die vanaf de aarde. Voor deze *Interpretatie* heb ik samen met Van Middelkoop een passende selectie gemaakt van zijn luchtfoto's, en dan met name foto's van Nederland en de Verenigde Staten. De documentairefoto's betreffen foto's van het Centraal Station en het Damrak in Amsterdam. De hemel wereldwijd, op aarde in Mokum.

Herman Heijn

Foto voorpagina: de Mojavewoestijn in Californië

Naast zijn werk in opdracht fotografeert Marco van Middelkoop ook autonoom. Het succes van zijn boek *Nederland 365 dagen vanuit de lucht* (2005) heeft hem gestimuleerd zijn autonome werk projectmatiger te benaderen. Een eerste resultaat daarvan vormt de serie 'Postcards from America', gepubliceerd in het fotografiemagazine *Focus* en in het tijdschrift *Arts en Auto*; daarna volgde het project 'Colours of Water'. Beide series zijn inmiddels te zien geweest op diverse exposities in Nederland. Van Middelkoop is tweemaal genomineerd voor de PANL awards (Photographers Association of the Netherlands).

Kijk voor meer werk op www.marcovanmiddelkoop.com.

Van de redactie

Naar de hemel kunnen we met meer distantie kijken dan naar de aarde. Op de aarde bevinden we ons zelf, we maken er deel van uit. We zijn ervaringsdeskundig, maar ook zozeer ondergedompeld in de verschijnselen, dat het de vraag is wat ons oordeel waard is. Zo bezien zou het zinnig zijn om ons te beperken tot een visie op de hemel, om vervolgens de hemel over de aarde te laten oordelen. Maar waar vinden we de hemel, en hoe lopen de lijntjes tussen hemel en aarde? Daarover zijn we het onderling verre van eens.

In dit nummer zijn artikelen bijeengebracht over het bijbelse wereldbeeld en de manier waarop daarin de hemel functioneerde. We bespreken de joodse uitleg bij een curieuze bijbelse tekst over de hemelbewoners die van bovenaf verlekkerd naar de aardse vrouwen kijken. We besteden heel basaal aandacht aan het trefwoord 'af dalen'. Ook het bijbelse visioen over een nieuwe hemel en een nieuwe aarde komt aan de orde.

Omdat deze aflevering van *Interpretatie* kort voor de adventstijd uitkomt, bieden we voor predikers en preekluisteraars een artikel over de Jesajateksten die in de adventstijd op het kerkelijk leesrooster staan. En omdat het daarna kerst wordt, hebben we een artikel over de volkstelling waardoor volgens het kerstverhaal van Lucas de mensen op reis moesten, met als gevolg dat Jezus in Betlehem werd geboren. Is dat een feit, of is het fictie? Lees, en oordeel zelf!

Hemel en aarde

In dit nummer

- 4 Het nieuwe Jeruzalem**
Een nieuwe woonplaats voor God
Eveline van Staalduine-Sulman

- 8 Aarde zonder hemel?**
Over bijbelse theologie als interpretatie
Theo de Boer en Piet van Veldhuizen

- 12 Bijbels grondwoord: En de hemel is de aarde, ze vallen samen zonder grens**
Roelien Smit

- 15 'God is in de hemel en jij bent op aarde'**
Een kleine bijbels-theologische kosmologie
Klaas Spronk

- 20 Omdat hij uit het huis en geslacht van David was**
De volkstelling in Lucas 2
Annette Merz en Piet van Veldhuizen

- 26 Dubbelfocus: Een oorlogsverhaal**
2 Koningen 18-20
Rudy Van Moere

- 29 Bijbelse vakken: Bijbelse vakken in Apeldoorn**
Eric Peels

- 31 Buiten het boekje: 'Laat ons de mens maken' – of toch maar niet?**
Midrasj Rabba over de schepping van de mens
Leo Mock

- 34 Leesrooster: Profetische koningskritiek**
Jesaja 6-12
Archibald van Wieringen

- 37 Kroniek: Onder de zon**
Gé-Karel van der Sterren
Ton Kruse

- 40 Toekomstmuziek of verleden tijd?**
Een tweeluik over Psalm 126
Bob Becking en Willien van Wieringen

En verder

- 2 Over de fotograaf**
11 Signalement
19 Cultuur
Thuis in de Bijbel. Grote verhalen in de Lage Landen
24 Over het beeld
44 Recensies
47 Colofon en vooruitblik
48 Liederlijk
Beautiful Day
U2

Het nieuwe Jeruzalem

Een nieuwe woonplaats voor God

Wanneer bijbelschrijvers een nieuwe hemel en aarde schilderen, zijn ze vooral geïnteresseerd in het nieuwe Jeruzalem. Deze stad blijkt het middelpunt van een nieuwe wereldorde en een nieuwe schepping. Lezend vanuit Jesaja naar Openbaring – en niet andersom – blijkt in dit nieuwe Jeruzalem plaats te zijn voor Israël, christenen en de volken. En te midden van al deze mensen wil God wonen. De blijde boodschap is voor heel de wereld.

In de twee gedeeltes die over de nieuwe hemel en aarde gaan, schakelt de schrijver binnen twee verzen over naar het nieuwe Jeruzalem (Jes. 65:17-18; Op. 21:1-2). Dat is het middelpunt van de nieuwe schepping, de ontmoetingsplaats van God en mens (Jes. 66:23; Op. 21:3). Daar zullen mensen getroost worden en vrij zijn van verdriet en verschrikkingen (Jes. 65:19-25; 66:13; Op. 21:4). De stad zal verlicht worden door God zelf (Jes. 60:19-20; Op. 21:23) en dat licht zal volken aantrekken om ook daarnaartoe te gaan (Jes. 60:3; Op. 21:24). Jeruzalem is de stad waar iedereen zal komen om God te aanbidden (Jes. 66:20, 23) en waar God woont te midden van de mensen (Op. 21:3).

Vanuit de beschrijving van dit nieuwe Jeruzalem wordt ook enige aandacht besteed aan een vernieuwing in de natuur, met woorden die doen denken aan de Hof van Eden. Moeiten worden beloofd, baren zal niet tevergeefs zijn (Jes. 65:23) – een omkering van de vervloeking in Genesis (3:16-19). De dood heeft nog slechts een beperkte invloed (Jes. 65:20), in het boek Openbaring is de dood zelfs helemaal verdwenen (20:14). Een rivier die uit het nieuwe Jeruzalem stroomt, zorgt voor fruitbomen die het hele jaar door vruchten geven (Op. 22:1-2; zie Ez. 47:12). Er wordt gesproken over het 'geboomte des levens' (zie Gen. 2:9), dat genezing brengt aan de volken. Dieren leggen hun agressie af en weiden gezamenlijk (Jes. 65:25; zie Jes. 11:6-9).

Het nieuwe Jeruzalem staat dus in het middelpunt van de belangstelling en van de nieuwe schepping. Wat we ons bij deze nieuwe stad moeten voorstellen, wordt duidelijk uit negatieve en positieve beelden.

Het nieuwe Jeruzalem als tegenover

Eerst de negatieve beelden. Het nieuwe Jeruzalem staat te-

genover het oude in de profetieën van Jesaja, zoals de nieuwe tempel staat tegenover de oude in de laatste hoofdstukken van Ezechiël. Het oude volk, de oude stad was opstandig (Jes. 65:2), bracht verkeerde offers en week af van Gods wetten (65:3-5, 11). God had de oude tempel in de oude stad verlaten (Ez. 10:18-19), maar belooft terug te keren in de nieuwe (43:1-9). In het Nieuwe Testament staat het nieuwe Jeruzalem ook tegenover het oude, maar dat wordt niet chronologisch bedoeld. Paulus heeft het over Jeruzalem 'boven' tegenover het 'huidige' Jeruzalem (Gal. 4:26). Het hemelse Jeruzalem is het echte Jeruzalem, het aardse slechts een (zwakke) afspiegeling daarvan – een idee dat ook achter de hemelse tempel uit Openbaring (bijv. 15:5) en Hebreeën schuilgaat. Deze voorstelling wordt in vroegjoodse literatuur regelmatig gebruikt en verschaft in die boeken troost na de val van het aardse Jeruzalem: het ware, hemelse Jeruzalem kan gelukkig niet worden vernietigd (4 Ezra; 2 Baruch).

Van het nieuwe Jeruzalem wordt in Openbaring benadrukt dat het 'uit de hemel neerdaalt' (3:12; 21:2, 10). Dat boek zet de hemelse stad overigens niet tegenover het aardse Jeruzalem – dat wordt niet eens bij name genoemd, al is het wel de stad waar de Heer gekruisigd is (11:8) –, maar tegenover Babylon. Twee vrouwenbeelden worden daarbij gebruikt: de 'hoer' voor de stad Babylon (17:1, 15-16; 19:2) en de 'bruid' voor het nieuwe Jeruzalem (21:2, 9; 22:17). En al wordt ook het oude Jeruzalem door Ezechiël wel met het woord 'hoer' aangeduid (16:31, 35, 41), de omschrijving van de stad Babylon in Openbaring 17 tot 19 doet vermoeden dat Rome wordt bedoeld: 'De vrouw die je zag is de grote stad, die heerst over de koningen op aarde' (17:18). Deze twee vrouwen doen denken aan het apocalyptische lied van Hanna in Targoem 1 Samuël 2:1-10, waar de ene 'vrouw', Jeruzalem, uiteindelijk zal worden gevuld met haar terugkerende ballingen en de andere 'vrouw', Rome, dat eerst vol was met mensen uit verschillende volken, zal worden verlaten en vernietigd (2:5).

Het nieuwe Jeruzalem als bruid

Het beeld van de 'bruid' is een positief beeld om Jeruzalem af te schilderen. Dat beeld stamt eveneens uit Jesaja (62:5): '... zoals de bruidegom zich verheugt over zijn bruid, zo zal je God zich over jou verheugen'. Dit wordt gezegd tegen de stad Jeruzalem, waarbij God het land eromheen ook met 'mijn bruid' aanspreekt (62:4). Tegelijkertijd is Jeruzalem de moeder van de terugkerende Israëlieten, die baart en zoogt, troost en vertroetelt (66:7-14). Ook bij deze beeldspraak zet de Targoem

Bodegraven

De blijde boodschap is voor heel de wereld

Jeruzalem tegenover Rome: 'Want de kinderen van het verlaten Jeruzalem zullen meer zijn dan de kinderen van het bewoonde Rome, zegt de Heer' (Targoem Jesaja 54:1).

Omdat Openbaring zo nauw aansluit bij de profetieën uit de tweede helft van Jesaja, maar ook bij het gedachtegoed uit de Jesajatargoem, moeten we in Openbaring het beeld van de bruid op deze manier verstaan: de stad als bruid, de vrouw

van het Lam (21:9) en tegelijkertijd de moeder van de gelovigen (zie

Gal. 4:26). Er is dus onderscheid tussen de stad en de leden van

Gods volk (zie Op. 3:12; 7:15-17). Dat behoedt ons

voor de gelijkstelling van het

nieuwe Jeruzalem met de

kerk, een idee dat in veel com-

mentaren voorkomt op grond van

andere beeldspraak, namelijk die van het volk

Israël als vrouw van God respectievelijk de gemeente als vrouw

van Jezus Christus. De bron van deze laatste beeldspraak is Hosea. Het beeld wordt daarna door Jeremia en Ezechiël gebruikt, alsmede in de brief aan de Efeziërs, maar niet in Jesaja en Openbaring.

Als we het nieuwe Jeruzalem, de bruid van het Lam, niet identificeren met de kerk, komt er helderheid ten aanzien van de verschillende groepen die aan het eind van Jesaja en Openbaring een rol spelen: Gods tegenstanders, Gods knechten en de volken.

De tegenstanders buiten Jeruzalem

Wie absoluut niet in het nieuwe Jeruzalem komen, zijn Gods tegenstanders. Over hen wordt met twee beelden geschetst dat zij er niet bij horen: 'buiten de stad' en 'onuitblusbaar vuur'. Deze beelden stammen beide uit het laatste vers van Jesaja. De profeet schetst hoe tempelgangers na de feesten de stad uit gaan en dan de dode lichamen van de opstandelingen zien liggen (66:24). Die lijken vergaan daar door wormen die niet sterven, en door vuur dat niet geblust wordt. Er is dus geen mogelijkheid dat deze mensen ooit nog in leven komen. De vernietiging is definitief.

Het laatste vers van Jesaja wordt door Marcus gebruikt als beeld van de vurige hel (9:44-48), waaraan hij de naam Gehenna geeft, hetzelfde woord dat Targoem Jonathan in zijn vertaling van Jesaja's laatste vers invoegt. In Openbaring wordt het woord 'vuurpoel' gebruikt (20:14-15), wat ook omschreven wordt met 'de tweede dood'. Deze laatste term wordt door Targoem Jesaja ook gebruikt, als omschrijving van Gehenna (65:5-6). Vuur is dus een van de beelden die gebruikt worden voor de vernietiging van Gods tegenstanders, maar de precieze verwoording is telkens anders. Matteüs gebruikt bijvoorbeeld het woord 'vuuroven' (13:42, 50), waarbij

hij een soort standaardformule plaatst dat mensen daar 'jammeren en tandenknarsen'.

Het tweede beeld is de plaatsaanduiding 'buiten de stad'.

Openbaring gebruikt dit beeld tweemaal, los van het beeld van de vuurpoel. Eerst wordt vermeld dat iedereen die gruwelijke dingen gedaan heeft, de nieuwe stad niet binnenkomt (21:27), en even later dat 'buiten' de plaats is voor degenen die zich met toverij, ontucht, moord en afgodendienst hebben beziggehouden (22:15). Ook dit beeld komt vaker voor, maar ook in steeds eigen bewoordingen. Matteüs gebruikt de frase 'buitenste duisternis' (8:12; 22:13; 25:30), waarbij ook weer de formule van het 'jammeren en tandenknarsen' staat. Lucas houdt het simpelweg op 'buitengesloten' worden, samen met het 'jammeren en tandenknarsen'. Het gebruik van deze laatste formule geeft al aan dat het beeld van het vuur en het beeld 'buiten de stad' op dezelfde toestand slaat: uit de gemeenschap met God gestoten zijn.

Israël en het nieuwe Jeruzalem

In de profetieën van Jesaja zijn de knechten van God deel van het volk Israël. Deze zijn in de laatste twee hoofdstukken sterk verbonden met het nieuwe Jeruzalem: ofwel zij wonen daar al (65:17-25), ofwel zij komen daar te wonen (66:1-14), ofwel zij worden door de volken teruggebracht naar de moederstad (66:19-20). Kortom: alle aan God toegewijde Israëlieten komen in het nieuwe Jeruzalem te wonen.

Openbaring geeft gedeeltelijk dezelfde koppeling tussen Israël en Jeruzalem, maar vult dat beeld voortdurend aan. Het boek schroomt niet om Israëlieten als Gods knechten voor te stellen. Er worden twaalfduizend uit ieder stam verzegeld (7:3-8). Daarnaast staat echter een onafzienbare menigte 'uit alle landen en volken, van elke stam en taal' die bij het Lam horen (7:9). Ook in de omschrijving van het nieuwe Jeruzalem komt deze samenstelling van Israël en christelijke gemeente voor. De poorten dragen de namen van de twaalf stammen van Israël (21:12) en ze zijn verdeeld in vier groepen: drie aan de oostkant, drie aan de noordkant, drie aan de zuidkant en drie aan de westkant. Deze groepering doet denken aan het kamp bij de Sinai, waar de stammen van Israël drie aan drie gelegd waren langs de vier windstreken rondom de tabernakel (Num. 2). De stadsmuur van het nieuwe Jeruzalem heeft echter twaalf grondstenen en daarop staan de namen van de twaalf apostelen van het Lam (Op. 21:14). Israël en de kerk zijn beide een integraal onderdeel van dit nieuwe Jeruzalem.

De volken naar het nieuwe Jeruzalem

Tot slot de volken: wat is hun rol in dit geheel? In Jesaja zijn de volken getuigen van Gods heerlijkheid (66:18-19). Als ze die eenmaal hebben gezien of vernomen, zullen ze op alle mogelijke manieren de 'broeders' terugbrengen naar Jeruzalem – als een soort graanoffer aan de Heer (66:20). En ten slotte zullen ze meedoen met de wekelijkse en maandelijkse feesten om God te aanbidden (66:23).

In Openbaring vinden soortgelijke handelingen plaats. De honderdvierenveertigduizend uit de twaalf stammen van Israël worden als 'eerstelingen' aan God en het Lam aangeboden (14:4). De suggestie is dat de rest van Israël nog volgt. De volken zijn ook in Openbaring niet uitgespeeld – wat wel het

geval zou zijn als het nieuwe Jeruzalem het beeld was van de kerk. Integendeel: de volken zullen aangetrokken worden door het licht in Jeruzalem (21:24) en zij zullen hun heerlijkheden naar Jeruzalem brengen (21:26). Ze zullen in en rond die stad kunnen eten van het geboomte des levens, zodat zij zullen genezen (22:2). Ja, in de oudste handschriften is zelfs de verbondsformule voor hen aangepast: 'Zij zullen zijn volken zijn en God zelf zal als hun God bij hen zijn' (21:3). Het meervoud 'volken' staat in contrast met het steeds gebruikte enkelvoud in de Hebreeuwse Bijbel, bijvoorbeeld in Leviticus 26:12, 'Ik zal u tot een God zijn en u zult Mij tot een volk zijn'. Als eenmaal de geheide tegenstanders van God zijn overwonnen, alsmede de dood en het dodenrijk, blijkt Openbaring net zo ruim te denken over de volken als Jesaja. Ze doen mee, met hun koningen (21:24) en met alles wat zij aan heerlijkheid kunnen opleveren. Ze zijn op grond van hun daden beoordeeld (20:12) en blijkbaar hebben ze 'hun kleren gewassen' (22:14). Dit zijn blijkbaar dezelfde 'volken' die eerst overheerst werden door het grote Babylon of verleid door de tegenstander, zoals ook Jesaja geen onderscheid maakt tussen de volken van de ballingschap en de volken die de Israëlieten terugbrengen.

Allen gaan door de poorten, waarop de namen van de twaalf stammen van Israël staan, de stad binnen, gebouwd op het fundament met de twaalf namen van de apostelen. Daartegen hebben ze blijkbaar geen enkel bezwaar: het heil is uit de joden. Gods geschiedenis eindigt met een uiteindelijke vrede,

waarbij het onderscheid tussen Israël en de volken niet wordt opgeheven, maar juist positief wordt gewaardeerd, aldus Kendall Soulen. Ze vormen één samenleving, waarin zij elkaar tot zegen zijn. Dan heeft God eindelijk een vaste woonplaats te midden van de mensen.

Dr. E. van Staalduijn-Sulman is docent Oude Testament en coördinator Evangelical and Reformation Theology aan de VU.

Literatuur

- Bruce D. Chilton, *The Isaiah Targum (The Aramaic Bible, 11)*, Collegeville: The Liturgical Press 1987.
- Coen Constandse, "'Wij hoopten dat hij het was die Israël verlossen zou': Over Lukas-Handelingen, christelijke eschatologie en de hoop van Israël", *Soteria* 29/3 (2013), 18-27.
- J. van Genderen, *De nieuwe hemel en de nieuwe aarde (Apeldoornse studies, 29)*, Kampen: Kok 1994.
- George A.F. Knight, *The New Israel. A Commentary on the Book of Isaiah 56-66 (ITC)*, Grand Rapids: Eerdmans 1985.
- Pilchan Lee, *The New Jerusalem in the Book of Revelation (WUNT II, 129)*, Tübingen: Mohr Siebeck 2001.
- Jacques van Ruiten, 'De intertextuele relatie van jesaja 65 met apokalyps 21:1-8', *Schrift* 114, 216-221.
- R. Kendall Soulen, *The God of Israel and Christian Theology*, Minneapolis: Fortress Press 1996.

Nieuw bij Meinema

Tjeu van den Berk & Marjeet Verbeek

Het filmgesprek: woorden aan droombeelden wijden Spiritualiteit van de film

Film kan ons diep in onze ziel raken – en is daarmee een ingang tot onze ideeën, dromen en wensen. Met tips voor filmgesprek.

112 pagina's | Ook als e-book verkrijgbaar.

Chris Doude van Troostwijk

Leven met Albert Schweitzer Pleidooi voor mystiek optimisme

Schweitzer fascineert omdat hij telkens blijkt geeft van zijn respect voor de geheimen van het leven. Iedere mens, iedere ontmoeting, ieder moment herbergt een uniek geheim dat om eerbied vraagt.

96 pagina's

€ 11,50

€ 14,50

  @UitgMeinema Verkrijgbaar bij de boekhandel en via www.uitgeverijmeinema.nl